

קסמן של אגדות ותרומתן להתפתחות הנפשית של הילד¹

מאת הרצליה רז

המחקרים אודות מעשיות שונות הול-
כים ומתרחבים והם מקיפים סוגי מחקר
שונים: אנטרופולוגיה, פסיכולוגיה, סוצ-
יולוגיה, פולקלור ועוד...

בטלהיים כפסיכולוגיילדים מדבר בשב-
חן של המעשיות ובתפקידן המרכזי בחיי
הנפש של הילדים.

הקשר בין המעשיות וחיי הנפש נידון
בהרחבה ובאופן מעניין על ידי שרלוטה
ביהלר (פסיכולוגית חינוכית מבית מדר-
שו של יונג). ספרה "על האגדה", שיצא
ב-1952 בגרמנית, היווה תפנית חשובה
וחדשנית בטיפול בנושא זה.

עיקר דבריו של בטלהיים במבוא לספר
מוסבים על כך שהמעשיות בפרט וסיפורי
העם בכלל (לסוגיהם השונים) יכולים
לספק לשומע ולקורא הזדמנויות להבין
את העולם ואת עצמו.

לדעתו המעשיות פונות לרבדי-הנפש
והרוח באמצעות לשון מובנת, שהיא לשון
של תמונות ואירועים. עניינן בבעיות
אנוש אוניברסליות וצורת המבנה שלהן,
גורמים לכך שהן מגיעות ונוגעות בכל

הוויכוח על תפקידה של המעשייה בחיי
בני אדם הוא ויכוח בן מאה שנה לערך.
בראשית המאה שררה גם בארץ גישה
מרכסיסטית של אנטי-מעשייה והיא הש-
פיעה בעיקר על זרם העובדים בחינוך
ורבה היתה השפעתה בקיבוץ-הארצי.

כיום, בסוף המאה, מתרחבים והולכים
הקולות המדברים בשבחה של המעשייה,
וזה מה שעושה בטלהיים בספרו.

מעבר לכל הוויכוחים על עקרון המ-
עשייה, ברור לכל, שכולנו זוכרים מעשיות,
שהפנמנו אחדות מהן עמוק מאד, ושיש
ביניהן כאלה שהשפעתן עלינו עולה שוב
ושוב.

המעשיות משוקעות בכל ענפי האמ-
נות ומהוות מצע מעניין לספרות לכל
גווייה.

כיום ישנו זרם בריפוי-הנפש המשתמש
במעשיות למשחקים פסיכודרמטיים ולטי-
פולים פסיכואנליטיים.

1. כתב: ברונו בטלהיים, תרגמה: נורית שליפי-
מן, הוצאת "רשפים", 1980.

וזהו היסוד המוסרי החשוב ביותר שבמ־
עשיות.

המאבקים של הגיבורים נחוצים לאנ־
שים ולילדים, כי דווקא הם מזמינים
להפנמת הסיפור ובאמצעותה של זו להז־
דות ולעידון.

עצם הצורך לעמוד בקשיים, להיאבק
למען מטרות, הוא עניין מרכזי בהבהרת
עולם החיים לכל אדם ובדואי לילד.

במעשיות מצליח הגיבור הנאבק; מצ־
ליח תמיד. וכך הוא גורם למתייחס אליו
— רגשי סיפוק ושלווה. מכיוון שהמ־
עשיות כתובות בלשון פשוטה והעלילה
שלחן עניינית ובהירה, מופיעים הגיבור־
רים שבהן בצורה גלויה ומפורשת והמכ־
שולים שעליהם לעבור ולהיאבק בהם
ברורים מלכתחילה.

בכל סיפורי־העם תמיד מנצח הצודק
וסיום זה יוצר נחמה ותקווה לאדם
החלש והעלוב ולילד המרגיש עצמו חלש
ומדוכא.

מעשיות רבות עוסקות בגיבורים היוצ־
אים לדרך — זוהי יציאה לדרך החיים.
היציאה לדרך החיים היא הכרח לאדם
המתפתח וגדל אל עצמאות, והמעשיות
האלה מזמינות את הזדהותם של היל־
דים לגיבורים הנאבקים על מימוש עצמם
בעולם קשה ואכזרי.

המעשיות מטפלות הרבה בפחדים
(מודעים ובלתי מודעים) ובכך הן מעלות
ומארגנות את מצבי הפחד הבלתי־מוד־
עים והכאוטיים ונותנות להם ביטוי
מאורגן ביצירה הספרותית. המעשיות
מאפשרות להתייחס לפחדים בצורה מר־
דעת יותר וכך לעדן אותם וגם ללמוד
להתייחס אליהם.

כל גיל מתייחס למעשיות באופן שונה

חיי הנפש של האדם (באידי, באגו ובסופר־
אגו). רוב דבריו מקדיש בטלחיים להש־
פעתן של מעשיות בתרבות המערב. בתר־
בות זו (שגם אנו שייכים אליה) — המ־
חייבת יחסים טולרנטיים בין האנשים
רגישות לזולת והפנמת התוקפנות —
מדחיק האדם את יצריו, את החרדות,
את האנוכיות והכעס ואינו מרשה להם
לפעול. אך הדחקה זאת קשה, במיוחד
לילדים.

הספרות "הוורודה", זו שמציגה רק
את היפה המועיל והנעים שבחיים, אינה
מסוגלת לגעת בבעיות האמיתיות של
האדם ובדואי שלא בבעיות הילדים.

ילדים קטנים (אומר בטלחיים) גדר־
שים כעסים וחרדות, מלאים תוקפנות
שאינן להם הזדמנות לפרקם. בשל כך,
דווקא בעולם מערבי כזה, חשובות המ־
עשיות במיוחד. הן חושפות את יצרי־
האדם כמות שהם ועיקר סגולתן בכך,
שהן המחלקות את עולם היצרים בניגוד־
דיות מפורשת.

העולם הדור־ערכי שהוא העולם הפני־
מי הממשי בכל אדם, מופיע במעשיה
מקוטב — לטובים מזה ולרעים מזה.
וכך קל מאד לדעת בדיוק מי הוא הטוב
באמת ומי הוא הרע ביותר, גם כששניהם
נתונים במסווה. הילדים המקשיבים,
הצופים או הקוראים "סינדרלה" יוד־
עים כבר בהתחלה שסינדרלה נסיכה
אמיתית, הם מכירים את נסיכותה מעבר
לסחבות וללכלוך. הילדים חשים שהאם
הרעה והאחיות החורגות טוענות ואינן
מכירות ביפיה־הנפש הנסיכית של סינ־
דרלה.

הסיפורים בנויים כך שההזדהות היא
עם החלש והתמים, עם הטוב והצודק —

שיות אבל משווה, בעיקר, את הנוסחאות על פי גרים ופרו. יש מעשיות שהוא מר-חיב דיון בהן (סינדרלה) ויש שהוא מצמצם (היפהפיה הנרדמת).

פרק מיוחד הוא מקצה לטיפול במחזור המעשיות הנקרא בפיו "החתך-החיה". הוא מנסה להתייחס להבדלים שבין מיתוס, אגדה, משל ומעשיה כשעיקר דבריו מتركזים בעולם הסמלים הטיפוסי לכולם. הספר מלא רסיסים של עובדות טיפוליות מתוך הפרספקטיבה הפרטית שלו. הוא מנסה לאגד את רסיסי הנסיון הטיפולי מסביב למעשיות מסר יימות וכך בעצם לרמוז על עוצמת המעשיה ועל ערכה בחיי הנפש של הילדים.

על אף דברי השבח מן הדין להצביע על ליקויים שבספר :

(1) הכותב חוזר על עצמו. הוא אינו ממקד נושא מסוים בפרק אחד מסודר.

החלוקה לפרקי משנה אינה ברורה ואינה מבהירה לקורא ההבדלים שבגישות לנושא המרכזי.

(2) ההגדרות הספרותיות נזילות ובלתי מדויקות. הקורא בספר אינו יכול לברר לעצמו על-פי הנאמר מה ההבדל בין מעשיות לאגדות ובין אלה למשלים, וכך אין חלוקה משנית ברורה לכל סוג וסוג מסיפורי העם.

בשל הבלבול הקיים בענין זה, היה צריך להקדיש פרק להגדרות ספרותיות ודיקטיות שתעזורנה לקורא איים לשייך כל קבוצת סיפורים לסוג מוגדר, כך היה מסתבר יותר התפקיד הפסיכולוגי של כל סוג וסוג.

כי הקליטה של חומר ספרותי היא תוצאה של בשלות פסיכופיזית ושל יכולת אינטלקטואלית.

לדעתו של בטלהיים אין לבאר מעשיות! צריך לספר אותן נכון כדי שהילדים ייהנו מהן וצריך לחזור באוזני השומע על אותה מעשייה שהוא אוהב ושהוא מבקש לשמוע שוב. כל ילד וילדה אוהבים מעשיות על פי טעמים האישיים ויש לשים לב לעוצמת השותפות הריגשית שלהם בסיפור שמספרים להם, רק כך אפשר יהיה לדעת איזו מעשייה משפיעה עליהם יותר.

בטלהיים מרבה לדבר על הקשר שבין העולם הפנימי של הילדים ודרכי תפיסתם את המציאות הסובבת אותם לבין עולם המעשיה.

הילד אנוצטרי ובשל כך מאניש ומניש פיש כל מה שמסביבו. העולם הקסום של המעשיה (שבו עצים רצים וחיות מדברות) מתקבל בפשטות על דעתו של הילד. התשובות, שישנן במעשיות רבות, שהן פשטניות ומובנות לילדים, עוזרות להם לארגן לעצמם את העולם הסובב אותם. המעשיה מוצבת בעל-זמן ועל-מקום וכך היא מסייעת לילד להרקיע על כנפי הדמיון ולשוב למציאות בשל עובדות החיים הפשוטות והחושניות המסופרות בה.

בטלהיים מנתח את המעשיות המפורסמות ביותר ומבארן על פי דעות ספרותיות, פילוסופיות, פולקלוריסטיות ופסיכולוגיות שונות.

עיקר גישתו היא על פי השיטה הפרוידיאנית שנתגבשה על-ידי תלמידיו של פרויד.

הוא מביא נוסחאות שונות של מע-

3) אין טיפול ראוי במבנה־הספרותי של סיפור־העם ובכוחו הצורני. נד־מה לי שאחת הסיבות שסיפורי־העם קבילים ומגיעים לכל קורא, היא דווקא צורתם המובנת המגו־בשת והחוזרת על עצמה. למבנה של המעשיה יש תפקיד עצום בכוח

הפיוטי שלה. חבל שהכותב לא הק־דיש לכך תשומת־לב.

לסיכום: זהו ספר חשוב, נעים לק־ריאה המשאיר שאלות פתוחות בנוש־אים רבים אך מרחיב את הדעת ומגרה למחשבה.

המאבקים הפנימיים העמוקים, ששורשיהם בדחפינו המימיטיביים וברגשותינו האלימים, אינם מוצאים הד בספרות הילדים המודרנית, ולכן אין היא מטיעת לילד להתמודד אתם. אך הילד נתון לתחושות־בידודת נואשות, ולפעמים הוא אף חרד עד מוות. רק לעתים רחוקות מסוגל הילד לכפא רגשות אלו במלים או בדרך עקיפין: פחד מפני חושך, מפני בעל־חיים מסויים או חרדה לגופו.

מאחר שגילוי רגשות אלה אצל ילדים נורם להורים לחוש שלא כנוח, נוטה ההורה להתעלם מהם, או למעט בערכם, כנלל חרדתו שלו ומחוך אמונה, כי בכך יפחית את פחדי הילד.

מתוך: ברונגו בטלהיים קסמן של אנדות עמ' 14.